

УДК 331.103

Лисак В.Ю.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

Олійник О.С.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки підприємства
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

ВПЛИВ ОСВІТНЬОЇ СКЛАДОВОЇ НА ЯКІСТЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ РЕГІОНУ

THE IMPACT OF THE EDUCATIONAL COMPONENT OF THE QUALITY OF HUMAN CAPITAL OF THE REGION

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається вплив освіти як одного із соціально-економічних чинників на формування та розвиток якісних характеристик людського капіталу. Досліджено умови формування та використання освітньої складової людського капіталу на регіональному рівні. Проведено аналіз стадій та етапів навчання, починаючи з закладів дошкільного навчання і закінчуючи ВНЗ та самоосвітою. Вивчено питання забезпеченості Хмельницької області дошкільними та загальноосвітніми навчальними закладами та перспективи їх розвитку. Розглянуто залежність та динаміку кількості навчальних закладів та кількості осіб, які в них навчались, протягом останніх десяти років.

Ключові слова: соціально-економічні чинники, людський капітал, якісні характеристики, персонал, демографічні чинники, навчальні заклади, рівень акредитації, самоосвіта, безперервна освіта.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается влияние образования как одного из социально-экономических факторов на формирование и развитие качественных характеристик человеческого капитала. Исследованы условия формирования и использования образовательной составляющей человеческого капитала на региональном уровне. Проведен анализ стадий и этапов обучения, начиная с учреждений дошкольного обучения и заканчивая вузами и самообразованием. Изучен вопрос обеспеченности Хмельницкой области дошкольными и общеобразовательными учебными заведениями и перспективы их развития. Рассмотрены зависимость и динамика количества учебных заведений и количества человек, которые в них учились, в течение последних десяти лет.

Ключевые слова: социально-экономические факторы, человеческий капитал, качественные характеристики, персонал, демографические факторы, учебные заведения, уровень аккредитации, самообразование, непрерывное образование.

ANNOTATION

The article examines the impact of education as one of the socio-economic factors on the formation and development of qualitative characteristics of human capital. The conditions for the formation and use of the educational component of human capital at the regional level. The analysis of the stages and phases of education, starting with preschool education and ending with universities to educate ourselves. Studied the issue of security of the Khmelnytskyi region preschool and secondary educational establishments and their development prospects. The dependence of the dynamics of the number of institutions and number of people that they had learned in the last ten years.

Keywords: socio-economic factors, human capital, qualitative characteristics, staff, demographic factors, education, level of accreditation, self-education, continuous education.

Постановка проблеми. Метою проведення нашого дослідження є вивчення впливу освіти на формування та використання якісних показників людського капіталу як на рівні держави, так і на рівні регіону в умовах децентралізації та загострення економічної ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичними засадами питання формування та розвитку якісних характеристик людського капіталу та впливу на цей процес соціально-економічних чинників загалом та освіти зокрема займався ряд зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких слід назвати таких, як Е. Бем-Баверк, Дж. Кендрік, К. Маркс, В. Петти, Д. Рикардо, А. Сміт, Л. Туроу, Ю.Л. Фіш, І. Фішер, Т. Шульц, В. Антонюк, Д. Богиня, О. Бородіна, О. Грішнова, С. Клімко, А. Короковський, Л. Михайлова, В. Пригода. Однак, незважаючи на значну кількість наукових робіт, які присвячені особливостям формування та розвитку якісних характеристик людського капіталу, приділяється недостатньо уваги саме освітній складовій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних економічних умовах поглиблення економічної кризи, недофінансування закладів освіти, закриття великої кількості шкіл (особливо в сільській місцевості) потребують поглибленого дослідження процесу формування та використання освітньої складової людського капіталу.

Мета статті полягає у дослідженні впливу освіти на формування та розвиток якісних характеристик людського капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з вагомих груп чинників під час проведення комплексних досліджень формування та використання людського капіталу регіону є соціально-економічні чинники. Вони, як правило, мають інтенсивний характер і впливають на якісний склад людського капіталу.

Серед найважливіших чинників, які визначають величину людського капіталу, слід назвати рівень загальної та професійної освіти.

В епоху індустріальної економіки радикальні технологічні зміни відбувалися через 35–40 років, тому здобутих професійних знань вистачало майже на весь трудовий період працівника. У сучасних умовах період оновлення техніки і технології скоротився до 4–5 років, що вимагає відповідного оновлення знань [1, с. 49].

Незадовільний стан речей в галузі освіти призводить до зниження освітнього рівня нації, падіння престижу освіти, деградації життєвих стандартів населення. Внаслідок кризових явищ та загострення економічної кризи відбувається вплив кваліфікованих кадрів, найкращої робочої сили закордон [2, с. 27].

Формування ринкових відносин, становлення в Україні соціально спрямованої держави зумовлюють зміну цільових настанов освіти та професійної підготовки як соціальної системи й елементу інфраструктури ринку праці, що передбачає не лише забезпечення потреб підприємства спеціалістами різних професій та рівнів кваліфікації, але й задоволення різноманітних освітніх потреб особистості заради розвитку й самореалізації, що забезпечує її конкурентоспроможність на ринку праці.

Як зазначає у своїй роботі Л. Михайлова, якісна освіта – головний фактор формування та розвитку людського капіталу та фінансової захищеності [3, с. 41].

Економічна роль освіти складна і багатопланова. Пріоритет освіти у формуванні людського капіталу дає змогу вченим-економістам використовувати цей показник як базовий під час розроблення методики економічного оцінювання інвестицій у людський капітал. Особливо зростає значення освіти та професійної підготовки в період структурної перебудови, що супроводжується в нашій країні ще й кардинальними соціально-економічними змінами [4, с. 59].

Формування ринкових відносин, становлення в Україні соціально спрямованої держави зумовлюють зміну цільових настанов освіти та професійної підготовки як соціальної системи й елементу інфраструктури ринку праці, що передбачає не лише забезпечення потреб підприємства спеціалістами різних професій та рівнів кваліфікації, але й задоволення різноманітних освітніх потреб особистості заради розвитку й самореалізації, що забезпечує її конкурентоспроможність на ринку праці [2, с. 23].

На нашу думку, на сучасному етапі потребують поглибленого дослідження умови формування та використання освітньої складової людського капіталу, формування людського капіталу в системі загальної та професійної освіти. Водночас малодослідженими є процеси формування професійного досвіду, самоосвіти, які мають значний вплив на формування людського капіталу. Недостатньо дослідженим є процес використання освітньої складової людського капіталу, особливо ступінь використання здобутих знань, інноваційна активність. Навіть такий показник, як продуктивність праці, поки

що мало досліджений залежно від освітньо-кваліфікаційного рівня.

Освіта є найбільш вагомим елементом людського капіталу. Вона формує загальні та професійні знання, культуру, професійні уміння та навички, розвиває інтелектуальні здібності людини, вчить думати, аналізувати, приймати обґрунтовані рішення.

У процесі свого життя людина проходить ряд стадій та етапів навчання (заклади дошкільного виховання, початкова освіта, середня, професійно-технічна, вища). Але для задоволення своїх потреб у сучасному суспільстві людина не може зупинитись на досягнутому, оскільки розвиток науково-технічного прогресу вимагає постійного вдосконалення та набуття нових знань. Тому в сучасних умовах процес набуття нових знань має безперервний характер.

Особливо необхідно виділити вплив безперервної освіти дорослих на якість людського капіталу. Сьогодні в багатьох розвинутих країнах сукупні витрати всіх підприємств на розвиток персоналу можна порівняти з державними витратами на систему освіти. Найчастіше організація безперервної освіти на підприємствах не виходить за межі внутрішньовиробничого навчання [4, с. 35].

На нашу думку, в контексті нашого дослідження доцільно розглянути вплив як формальної, так і безперервної освіти на стан і розвиток людського капіталу на регіональному рівні.

До складу формальної освіти включають дошкільну, початкову, середню, професійно-технічну та вищу. Саме дошкільна освіта та початкова освіта закладають фундамент для накопичення людського капіталу в майбутньому. На етапі початкової освіти виявляється схильність дитини до засвоєння нових знань і вмінь, як правило, можна виявити основні здібності, якими володіє дитина. На цьому етапі накопичення та засвоєння нових знань відбуваються досить швидко та невимушено, оскільки дитина не прикладає до цього особливих зусиль.

У більш старшому віці, коли людина здобуває середню освіту, відбувається становлення її як особистості, більш чітко проявляються певні якості, які в подальшому будуть визначати основні життєві орієнтири. На цьому етапі відбувається формування інтелектуальної складової людського капіталу шляхом накопичення та поліпшення знань людини. На цьому етапі відбувається накопичення певного запасу знань, який є необхідним для подальшого життя в суспільстві, а також закладаються основи для розвитку та реалізації набутого капіталу у майбутньому. Саме від того, якого рівня знання будуть накопичені на цьому етапі, залежить інтенсивність зростання людського капіталу в майбутньому.

Отримання професійно-технічної і вищої освіти сприяє підготовці висококваліфікованих працівників та спеціалістів, підвищенню продуктивності праці, наповненню її змістовності

тощо. Здебільшого працівники з високим рівнем підготовки здатні до інтелектуальної праці, яка потребує нестандартного підходу до вирішення поставлених завдань. Щодо осіб з вищою освітою, то вони є не простими виконавцями, а новаторами, генераторами ідей. Праця саме цих осіб впливає на темпи соціально-економічного зростання підприємства та держави загалом. У доповіді світового банку за 1993 р. зазначалося, що продовження середньої тривалості навчання всього на один рік збільшує валовий суспільний продукт на 9%. Кожний додатковий рік навчання забезпечує зростання валового національного продукту на 4% [2, с. 25–26].

Проведені дослідження показали високий рівень освіченості та достатнього забезпечення населення Хмельниччини дошкільними та загальноосвітніми навчальними закладами, хоча й існує багато проблем, які потребують негайного вирішення серед них (наприклад, недостатня кількість дошкільних навчальних закладів в районних центрах, де батьки змушені ставати на чергу одразу після народження дитини, та залишається невідомим, скільки триватиме така черга). З іншого боку, проблема недозавантаженості дошкільних закладів в сільській місцевості через відсутність дітей (табл. 1).

Як показують дані табл. 1, в області спостерігається не найкраща ситуація з дошкільними закладами освіти, за останні п'ять років їх кількість зменшилась на 17, а кількість дітей, які відвідували ці заклади, зросла на 4,6 тис. Це пов'язано перш за все з покращенням демографічної ситуації в регіоні з 2005 р., спостерігається збільшення кількості народжених. Але на жаль, кількість осіб, які навчалися в загальноосвітніх навчальних закладах в 2014 р., знизилась порівняно з 2001 р. на 84,1 тис. осіб, при цьому відбулось зменшення кількості навчальних закладів на 300 одиниць а кількість вчителів – на 3,4 тис. осіб. Ця обставина змушує задуматись, оскільки рівень освіти має прямий вплив на формування якісних характеристик людського капіталу.

Доведено, що дошкільна, початкова і середня освіта мають важливе значення у формуванні інтелектуального рівня людського капіталу, його якісних ознак, підвищують його рівень

знань. На цих етапах закладається початковий запас людського капіталу для життя в суспільстві і формується основа подальшого розвитку та збагачення [6. с. 209].

Оскільки передбачається, що більш обдаровані люди досягають у середньому більш високих рівнів освіти, в процесі навчання відбувається ніби сортування учнів за рівнем їх здібностей. Природно, що під час наймання працівників підприємці будуть використовувати інформацію про потенційну продуктивність працівника. Отже, рівень освіти виступає своєрідним сигналом для роботодавців про якість робочої сили потенційних працівників.

Безперервна освіта здійснюється на основі навчання, здобуття додаткової освіти, підвищення кваліфікації, самонавчання, самовдосконалення та здобуття наукового ступеня. Потрібно також не забувати, що постійне безперервне навчання та підвищення кваліфікації запобігають моральному зносу людського капіталу. Тому є необхідним запровадження безперервної освіти та стимулювання працівників до самоосвіти та самовдосконалення. На жаль, за умов економічної кризи самоосвіта більшості працівників не здійснюється, що пов'язано перш за все з низьким рівнем доходів населення.

Самоосвіта та самовдосконалення вимагають затрат не лише вільного часу (обмежений невідновлюваний ресурс), оскільки будь-який навчальний проект передбачає наявність вільного часу для самостійного навчання та здобуття знань, але й витрат значних коштів на купівлю періодичної літератури, навчальної літератури, використання сучасних засобів навчання, а саме мультимедійних проекторів, персональних комп'ютерів, користування мережею Internet.

Перед Україною на сучасному етапі розвитку економіки та суспільства стоїть ряд невирішених завдань. Протягом останніх років освіта України фінансується за залишковим принципом. Причиною цього є нерозуміння цінності капіталовкладень в освіту, переважає хибна думка про те, що капіталовкладення в освіту є непродуктивними та не приносять доходу, це в результаті призводить до незбалансованості між соціальним та економічним розвитком.

Таблиця 1

Забезпеченість Хмельницької області дошкільними та загальноосвітніми навчальними закладами

Показники	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість дошкільних закладів	757	806	802	808	810	815	815	830	827	832	798
Кількість дітей у закладах, тис	34,1	36,6	37,6	39,0	40,1	40,6	42,3	44,3	45,3	46,4	46,9
Кількість загальноосвітніх закладів	1 103	1 075	1 063	1 054	1 033	960	926	888	853	812	803
Кількість учнів, тис.	212,0	176,7	168,4	159,9	151,7	144,7	137,7	131,5	128,9	127,3	127,9
Кількість учителів, тис.	22,0	20,4	20,8	20,7	20,5	20,5	20,1	19,8	19,8	19,1	18,6

Джерело: складено на основі джерела [5, с. 312]

Незадовільний стан речей в галузі освіти призводить до зниження освітнього рівня нації, падіння престижу освіти, деградації життєвих стандартів населення. Внаслідок кризових явищ та загострення економічної кризи відбувається відплив кваліфікованих кадрів, найкращою робочою сили закордон. Це явище треба розглядати як послаблення інтелектуальної величі України, що прямо та опосередковано впливає на її конкурентні позиції на світовому ринку.

Також великою проблемою, що призводить до дисбалансу між випускниками навчальних закладів всіх рівнів акредитації та потребами народного господарства є відсутність гнучкої системи підготовки молодих спеціалістів, дуже повільно проходить процес адаптації та підготовки фахівців спеціальностей, які необхідні для розвитку народного господарства. На жаль, не проводиться професійна орієнтація серед випускників шкіл, після закінчення школи виникає невпевненість учнів у виборі майбутньої професії.

Отже, за умов економічної кризи та зменшення державного замовлення на підготовку фахівців та комерціалізації вищих навчальних закладів все менше шансів на отримання якісної освіти мають обдаровані діти з малозабезпечених сімей, батьки яких не можуть оплатити їхнє навчання. Однією з гострих проблем, яка стоїть перед випускниками вищих навчальних закладів, є неможливість знайти роботу за отриманою спеціальністю через те, що рівень отриманих знань недостатній для виконання необхідних завдань. Це пов'язано насамперед з тим, що навчальні плани, за якими ведеться підготовка спеціалістів, не відповідають вимогам, які стоять перед ними в практичній діяль-

ності. На нашу думку, для покращення ситуації необхідно до розроблення навчальних програм та планів залучати фахівців безпосередньо з виробництв.

Потрібно забезпечити більш тісне спілкування між професорсько-викладацьким, дослідницьким складом вищих навчальних закладів і співробітниками конкретних підприємств, щоб науковці мали більш реальне уявлення про проблеми, що стоять перед промисловістю, а практики мали доступ до наукових знань [7, с. 43].

Отримання професійно-технічної і вищої освіти сприяє підготовці висококваліфікованих працівників та спеціалістів, підвищенню продуктивності праці, наповненню її змістовності тощо. Здебільшого працівники з високим рівнем підготовки здатні до інтелектуальної праці, яка потребує нестандартного підходу до вирішення поставлених завдань. Щодо осіб з вищою освітою, то вони є не простими виконавцями, а новаторами, генераторами ідей. Праця саме цих осіб впливає на темпи соціально-економічного зростання підприємства та держави загалом [4, с. 25–26].

Аналіз даних табл. 2 засвідчує, що протягом 2005–2015 рр. суттєві зміни відбулись в професійно-технічній та вищій освіті. За аналізований період на 3,3 тис. осіб зменшилась кількість осіб, які навчались в професійно-технічних закладах освіти, при цьому їх кількість зменшилась на 7 навчальних закладів. Як показують проведені дослідження, професійно-технічна освіта не здобула прихильності серед населення Хмельницької області, на відміну від вищої освіти. Кількість студентів, які навчаються у 10 вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, у 2,3 рази більша,

Таблиця 2
Динаміка чисельності навчальних закладів Хмельницької області та кількості осіб, які в них навчалися, протягом 2005–2015 рр.

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Чисельність населення, тис. осіб	1388,0	1373,4	1361,4	1350,3	1341,4	1334,0	1326,9	1320,2	1314,0	1307,0	1301,2
Кількість професійно-технічних навчальних закладів	39	39	40	40	34	34	34	34	34	34	32
Кількість учнів, тис. осіб	15,3	15,2	14,7	15,0	15,1	15,4	14,8	14,3	13,3	12,6	12,0
Кількість закладів I–II рівнів акредитації	15	15	12	10	10	10	10	11	11	11	10
Кількість студентів, тис. осіб	10,9	10,6	8,3	6,9	7,0	7,3	7,5	7,5	7,2	6,7	5,2
Кількість закладів III–IV рівнів акредитації	10	10	9	10	10	10	10	10	9	9	9
Кількість студентів, тис. осіб	39,4	41,9	46,8	47,9	45,3	43,4	39,9	35,7	32,8	30,3	28,2

Джерело: складено на основі джерела [5, с. 315]

ніж кількість учнів, які навчаються у 32 професійно-технічних закладах. На жаль, існують певні проблеми в сфері професійно-технічної освіти (хоча в регіоні відчувається потреба в працівниках робітничих спеціальностей, їх підготовка відбувається в недостатній кількості).

Також невтішна ситуація спостерігається і з вищими навчальними закладами I–II рівнів акредитації. Кількість студентів у 2015 р. порівняно з 2005 р. зменшилась на 5,7 тис. осіб. При цьому за аналізований період спостерігається і зменшення кількості навчальних закладів з 15 до 10.

На нашу думку, на сучасному етапі потребують поглибленого дослідження умови формування та використання освітньої складової людського капіталу, формування людського капіталу в системі загальної та професійної освіти. Водночас малодослідженими є процеси формування професійного досвіду, самоосвіти, які мають значний вплив на формування людського капіталу. Недостатньо дослідженим є процес використання освітньої складової людського капіталу, особливо ступінь використання здобутих знань, інноваційна активність. Навіть такий показник, як продуктивність праці, поки мало досліджений залежно від освітньо-кваліфікаційного рівня [1, с. 41].

Особливо необхідно виділити вплив безперервної освіти дорослих на якість людського капіталу. Сьогодні в багатьох розвинутих країнах сукупні витрати всіх підприємств на розвиток персоналу можна порівняти з державними витратами на систему освіти. Найчастіше організація безперервної освіти на підприємствах не виходить за межі внутрішньовиробничого навчання [6, с. 35].

Висновки. Швидка зміна знань в усіх сферах потребує від працюючих постійного розширення свого світогляду, підвищення майстерності, набуття нових навичок, оскільки зміна ідей, знань, технологій відбувається скоріше,

ніж зміна поколінь людей. Люди, які не навчаються та періодично або постійно не підвищують свою майстерність, стають неконкурентними на ринку праці. Оскільки ринок праці постійно звужується, працівники змушені пристосовуватися до його викликів і навчатися все активніше життя. Нині вартість додаткового вкладання коштів у підвищення компетентності та майстерності невпинно зростає.

Від використання позитивних чинників розвитку освіти, зокрема раціональної системи її фінансового забезпечення, залежить рівень розвиненості людського капіталу, його здатності до творчої праці та прагнення невпинно її удосконалювати, відкриваючи нові можливості в природі виробництва та суспільних відносинах щодо піднесення національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антонюк В. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : [монографія] / В. Антонюк. – Донецьк : НАН України. Ін-т економіки пром-сті, 2007. – 348 с.
2. Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств / [Г. Назарова, Н. Гавкалова, Н. Маркова]. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2006. – 240 с.
3. Михайлова Л. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах : [монографія] / Л. Михайлова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 388 с.
4. Грішнова О. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. Грішнова. – К. : т-во «Знання», КОО, 2001. – 254 с.
5. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2014 р. – Хмельницький, 2015. – 404 с.
6. Ушенко Н. Людський капітал: регуляторні механізми відтворення : [монографія] / Н. Ушенко. – Донецьк : Юго-Восток, 2008. – 287 с.
7. Ареф'єва О. Управління розвитком людського капіталу в системі вищої освіти : [монографія] / О. Ареф'єва, Т. Харчук. – К. : вид-во Європ. ун-ту, 2008. – 207 с.